

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 10.06.2021

Submitted: 10.06.2021

Kabul Tarihi: 29.10.2021

Accepted: 29.06.2021

Esin YÜZBAŐI¹ - Melike SARIKÇIOĐLU²

18. ve 20. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞAMLARI: (İSTANBUL, İZMİR VE SELANİK)

Öz Gayrimüslimler yerleşim yeri olarak genelde Osmanlı'nın liman kentleri İstanbul, İzmir ve Selanik'i tercih etmişlerdir. Gayrimüslimler bu şehirlerde Türklerle farklı mahallelerde yaşadıkları gibi karma nüfuslu mahalleler de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada 18. ve 20. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler tarafından en çok tercih edilen yerler olan İstanbul, İzmir ve Selanik'te yaşayan gayrimüslimlerin nerelerde, nasıl yaşadıkları, hukuki hakları ve birbirleri arasındaki ilişkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gayrimüslim, Azınlık, İstanbul, İzmir, Selanik, Yaşam.

¹ Dr., esinn-38@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0685-6120>

² Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msarikcioglu@mu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7915-3285>

Lives of Non-Muslims in the Ottoman State Between 18th and 20th Centuries: (Istanbul, Izmir and Thessaloniki)

Abstract Non-Muslims generally preferred the Ottoman port cities of Istanbul, Izmir and Thessaloniki as settlements. As non-Muslims lived in different neighborhoods with Turks in these cities, they also continued their lives in mixed-populated neighborhoods. In this study, it is aimed to reveal where and how non-Muslims living in Istanbul, Izmir and Thessaloniki, which places were the most preferred by non-Muslims in the Ottoman Empire between the 18th and 20th centuries, lived, their legal rights and their relations with each other.

Keywords: Ottoman Empire, Non-Muslim, Minority, Istanbul, Izmir, Thessaloniki, Life.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, ülke yönetiminde şer'î ve örfi hukuk sistemlerini kullanmıştır. Birinin yetersiz kaldığı durumda diğerine başvuran Osmanlı Devleti, her iki hukuk sistemini de birbirine kaynaştırarak Osmanlı hukukunu oluşturmaya çalışmıştır.³ Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri yönetim ve haklar açısından "millet sistemi" çerçevesinde değerlendirmiş olup idari ve hukuki statülerinin ana kaynağında İslam hukukunda yer alan zimmet⁴ kurumundan faydalanmıştır⁵. Osmanlı Devleti'nde uygulanan "Millet Sistemi" imparatorluk topraklarında yaşayan dini toplulukların yönetim biçimine verilen isimdir. XX. yüzyılın başına kadar millet kavramı aynı dine veya mezhebe inanan insanlar için kullanılmıştır⁶. Osmanlı Devleti'ndeki milletlerin başına devlete bağlı olan

³ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, (Ankara: Berikan Yayınevi 2000), 11.

⁴ Dinlerini değiştirmeden bir İslam devletinin koruması altına alınan kişilere zimmi adı verilmektedir. Osmanlı Klasik dönemde Müslüman olmayan gruplar İslam hukuku kurallarına uygun olarak zimmet antlaşması kapsamında İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64(1) (2015): 172.

⁵ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 11.

⁶ Ali İ. Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15(1) (2006): 269.

din adamları getirilmiş olup herhangi bir mevzu söz konusu olduğunda ise bu kişilerle muhatap olunmuştur ⁷.

600 yılı aşkın varlığı boyunca Osmanlı Devleti birçok dini ve sosyal grupları bünyesinde barındırmış ⁸, ibadet ve vicdan özgürlüğü tanıdığı gayrimüslimlere, dini inanışları hususunda baskı yapmamış, onlara kültürel kimliklerini koruyabilme imkânı sağlamıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Millet Sistemi ile Müslüman olmayan halka bir yandan dini inanış ve özel hukuk meselelerinde serbestlik tanınırken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları hususuna önem vermiştir. Örneğin; gayrimüslimlerin Müslüman kadınıla evlenememesi, Müslümanlara karşı şahitliklerinin kabul edilmeyişi, gayrimüslim elbiselerinin müslümanlarınkinden farklı olması, Müslüman evlerinden daha yüksek ev inşa edememeleri, dini ayinlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapabilmeleri örnek olarak zikredilebilir ¹⁰.

OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN HUKUKİ HAKLARI

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlara yerleşmesi Fatih Sultan Mehmet döneminden daha önce olsa da gayrimüslimlere karşı uygulanan açık ve düzenli politikalar ancak bu dönemde netleşmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in, Musevi ve Hristiyan topluluklara karşı izlediği politikada bir ayırım söz konusu olmayıp, gayrimüslimler arasında bir seçim yapması gerektiğinde her zaman toplum ve devlet çıkarlarını ön planda tutmuştur ¹¹. Bu bağlamda üstlenmiş olduğu fonksiyonları artık yerine getiremeyen Ortodoks kilisesini de tekrar ayağa kaldırmak isteyen Fatih Sultan Mehmet, Rum kilisesine din ve hukuk işlerinde özerklik vererek, kendilerine bir patrik seçmelerini emretmiştir. Ayrıca Rum milletinini seçtiği patriğe, cemaatini yönetmesi için gerekli yetkileri verip onu Ortodoksların başına geşirmiştir ¹². Padişahın onayı ile patrik seçimi işlemi onaylandığı için patrik Osmanlı Padişahı'nın bir memuru olarak kabul

⁷ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2004), 31-32.

⁸ Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2011): 57.

⁹ Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 58.

¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1989), 8.

¹¹ Ercan, "Türkiye'de Azınlık", 3.

¹²Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a*, 35.

edilmiştir. Daha sonra aynı ayrıcalıklar Ermeni ve Yahudilere de verilmiştir¹³. Fatih Sultan Mehmet'in verdiği bu idari yetkiler büyük değişiklikler yapılmaksızın Tanzimat'a kadar devam etmiştir¹⁴. Tanzimat ile klasik yapısında birtakım değişiklikler yapma ihtiyacı duyan Osmanlı Devleti, bu konuda 19. yüzyılda da reformlarına devam etmiştir¹⁵.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda; gayrimüslimlerin mal, can ve namus emniyetinin sağlanması¹⁶, yargılamaların açık yapılması, düzenli bir vergi sisteminin getirilmesi, iltizam ve müsadere usulünün kaldırılması gibi hükümler yer almıştır¹⁷. Tanzimat kanunlarıyla, Osmanlı tebaası arasında eşitlik ilkesi sağlanmış, Osmanlılık fikrinin savunduğu hâkim millet anlayışı terk edilmiştir¹⁸. Ayrıca Tanzimat yenilikleriyle birlikte, sancak merkezlerinde hem Müslüman hem de gayrimüslim unsurların yer aldığı meclisler kurulmuş, diğer dönemlere oranla daha çok gayrimüslim vatandaş idari görevler de yer almaya başlamıştır¹⁹.

Osmanlı Devleti Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemelerle halk arasındaki eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Tanzimat'tan sonra da Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini engellemek amacıyla 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı'nda ise sadece zimmîlerin hukuki statüleri ile dini ve sosyal yaşamda yapacakları düzenlemeler yer almıştır²⁰. Bu düzenlemelere baktığımızda; patrikler hayat boyu görev yapmak için seçilecekler ancak dünyevi işlere karışmayacaklardır. Dünyevi işleri ise ruhani meclis veya karma ya da sivil meclisler yürütecektir. Böylece cemaat, seçecekleri üyelerle kendi hakkındaki meselelerde söz sahibi olabilecek ve Meclis-i Vâlâ'ya

¹³Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 14.

¹⁴Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 16.

¹⁵Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20) (2006): 4.

¹⁶ Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3(3) (1998): 180.

¹⁷ Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 64.

¹⁸Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 21-22.

¹⁹ Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezaretî'nin Ermeni Mektupları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 31(51) (2012): 94.

²⁰ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 55.

katılabilecektir ²¹. Ayrıca cemaatlerin liderlerine maaş bağlanacak ve liderlerin ödeme yükümlülüklerinin olduğu “cevâiz” ve “avaidât” vergileri kaldırılacaktır. Ayrı mezhepten kişilerin çoğunlukta oldukları yerlerde mektep, hastane ve mezarlık gibi yerlerin onarımında padişahın müsaadesine başvurulmayacak, cemaatler kendi okullarını açabilecekler ancak denetimini ve eğitim programlarını devlet sağlayacaktır. Ayrıca hiç kimseye de din değiştirmesi için baskı yapılmayacaktır. Müslim ve gayrimüslim arasındaki ticaret ve ceza davalarına karma mahkemelerde açık olarak bakılacak ve mahkemelerde herkes kendi dinine göre yemin edebilecektir. Medeni hukuk meseleleri de vali önünde karma mahkemelerde ya da kadı önünde şer’î usule göre açık olarak bakılabilecektir. Miras meseleleri ise cemaatlerin başkanı ile cemaat meclislerinde görülebilecektir. Müslümanlar gibi askerlik yapma hakkı verilen gayrimüslimlere isterlerse bedel usulü de uygulanabilecektir ²². Ayrıca milleti ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaası devlet hizmetinde görev alabilecektir ²³.

Islahat Fermanı ve getirileri incelendiğinde; Müslüman ve gayrimüslim arasındaki hak üstünlüğü kalkmış olup bu durum Müslümanları rahatsız ederken gayrimüslimleri memnun etmiştir ²⁴. İlanlarında dış etkiler ile onların baskılarının etkili olduğu Tanzimat ve Islahat Fermanı; gayrimüslimlere verilen haklar açısından birbirini tamamlamıştır ²⁵.

Osmanlı Devleti, 1856 Islahat Fermanı’nın ilanından sonraki aşamalarda gayrimüslimlerin kendi yönetimlerini düzenlemeleri adına aldıkları kararları, 1862-1865 yılları arasında yeni nizamnameler olarak kabul etmiştir. Her milletin kendi komisyonlarında hazırladığı nizamnameler, cemaatler ve batılı ülkeler tarafından anayasa olarak adlandırılmıştır. Böylece bu düzenlemelerle her milletin üyelerinin katılabildiği genel meclisler ve eyalet meclisleri oluşturulmuştur ²⁶. Kökünün Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı’na dayandırıldığı Osmanlılık kavramı ve 1864 yılında çıkartılan Vatandaşlık

²¹ Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, (İstanbul: Kişisel Yayınlar 2008), 27.

²² Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti’nde*, 26-28.

²³ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, (İstanbul 1996), 115.

²⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde*, 116.

²⁵ Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a*, 98-99.

²⁶ Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a*, 110.

Kanunu ile Osmanlı Devleti tebaasına kendi eliyle ilk kez bir kimlik vermiştir ²⁷. Osmanlı Devleti'nde hâkim millet Türkler tarafından ülke yönetiminin paylaşımı hususuna sıcak bakılmamıştır. Gayrimüslimler, Vatandaşlık Kanunu ile vilayet, köy ve kazalarda yönetimde görev alabilmelerine rağmen ülkede üst düzey karar süreci aşamasında bulunamamıştır. Bu nedenle batılı devletler ve gayrimüslim tebaa, Osmanlı temel hukukunda yapılan yenilikleri, büyük bir değişim olarak görmemişler, Hatt-ı Hümayunlara ve İrade-i Seniyelele itibar etmemişlerdir ²⁸. Bu nedenle Osmanlı Devleti, yapılan bütün düzenlemelere rağmen Avrupa devletlerinin içişlerine müdahalesini durduramamıştır. İç ve dış baskıları önlemek isteyen Osmanlı Devleti, geçilip geçilmemesi hususundaki tüm tartışmalar sonucunda anayasal düzene geçme kararı almış ve 1876 yılında meşrutiyet yönetimine geçmiştir ²⁹.

Tanzimat Dönemi ve Islahat Fermanı ile devam eden süreçte dönemin en fazla önem verdiği konu olan eşitlik kavramıyla birlikte bir nevi meşrutiyet rejiminin ortaya çıkmasını sağlayan şartlar oluşmuştur ³⁰. Esas itibariyle bir anayasa fikrine dayanan meşrutiyet yönetimi için Osmanlı Devleti, Kanun-i Esasî hazırlıklarına başlamıştır. 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasî anayasasının kabul ettiği parlamento "Meclis-i Umumi", Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmuştur. Meclis-i Mebusan üyeliği için yapılacak olan seçimlere gayrimüslimler açısından bakıldığında şu bilgilere ulaşılmaktadır: mebus sayısı 130 olacak, bunlardan %80'i Müslim, %50'si gayrimüslim olacaktır ³¹. Meclis-i Âyan başkan ve üyeleri ise Meclis-i Mebusan'ın toplam üye sayısının üçte birini geçmemek koşuluyla devlet işlerinde başarılı işler yapmış, kamunun güvenini kazanmış kişiler arasından padişah tarafından atanacaktır. Meclis-i Âyan üyelerinin yaklaşık dörtte birini de gayrimüslimler oluşturmaktadır. Hem Âyan hem de Mebusan meclislerine bakıldığında; gayrimüslimlerin nüfuslarına

²⁷ Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkcülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2008): 72.

²⁸ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 151-152.

²⁹ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, s.152.

³⁰ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1) (2006): 254.

³¹ Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı", 262-263.

göre her iki mecliste de üçte bir oranından daha fazla temsil edildiği görölmüřtür³².

Gayrimüslimlerin, Osmanlı hâkimiyeti altındaki yaşamları boyunca hukuki statülerinde meydana gelen en önemli dönüm noktasının Kanun-i Esasî olduğunu söyleyebiliriz³³. Çünkü gayrimüslimler Kanun-i Esasî ile birlikte devletin yönetiminde bilfiil yer almaya başlamışlardır. Böylece Kanun-i Esasî ile bütün Osmanlı tebaası siyasi yönden eşitlenmiş olup Osmanlı'nın klasik dönemindeki hâkim millet, mahkûm millet anlayışlarına son verilmiştir³⁴.

1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet'e 1878 yılında ara verilmiş ancak 1908 yılında Meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir³⁵. II. Meşrutiyet'le birlikte gayrimüslim olan Osmanlı vatandaşları özellikle de Rum'lar hem devlet birimlerinde hem de yerel yönetimlerde görevlendirilmişlerdir. Siyasi olarak Tanzimat ile etkin rol almaya başlayan gayrimüslimler, 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile de anayasal ve parlamenter oluşumlara etkide bulunmuşlardır³⁶.

Çok uluslu bir devlet yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi içinde yönetilen gayrimüslimler, Osmanlı klasik döneminde İslam hukukuna dayalı zimmet antlaşmasıyla İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Gayrimüslimlerin hukuki hakları Tanzimat Dönemi'ne kadar aynı doğrultuda giderken, Tanzimat ile birlikte gayrimüslimlerin statülerinde değişimler meydana gelmiş, özellikle de Islahat Fermanı ile getirilen yeni düzenlemelerle önemli ve köklü değişimler olmuştur. Bu zamana kadar millet sistemi çerçevesinde özerk olan gayrimüslimler, yapılan düzenlemelerle Müslümanlarla eşit ve ortak seviyeye ulaşmışlardır. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasî, Tanzimat ve Islahattan sonra geliştirilmeye çalışılan gayrimüslim hakları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü gayrimüslimler, Osmanlı yönetiminde bil fiil yer almaya başlamış, II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından da istifade ederek parlamento ve siyasi partilerde temsil edilmişlerdir³⁷.

³² Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 29.

³³ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 27.

³⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 156-157.

³⁵ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 163.

³⁶ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 68.

³⁷ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 98.

İSTANBUL, İZMİR VE SELANİK'TE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞAMI

Osmanlı toplumunda din ve mezhep esasına göre ayrılan gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere üç ayrı millettten oluşmuştur ³⁸. Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar ve Araplar devletin gerçek sahibi olarak görülüp Osmanlı olarak adlandırılmışlardır ³⁹. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde yaşadıkları yerlere bakıldığında; genellikle ticaret ile uğraştıkları için Osmanlı'nın liman kentleri olan İstanbul, İzmir ⁴⁰ ve Selanik'i tercih ettikleri görülmektedir ⁴¹.

Osmanlı şehirleri, genellikle bir cami etrafında ⁴² beş ile yüz ailenin yaşadığı mahallelerden oluşmuştur ⁴³. Mahalleler ise kişilerin birbirleriyle yaşamlarını paylaştıkları mekân, birbirinin hakkını gözettikleri, aynı mescitte ibadet ettikleri bir cemaat, vergi mükelleflerinin oluşturduğu, tahrir defterlerinde kişilerin isminin geçtiği bir topluluk olarak görülmüştür ⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler için mahallelerin oluşumu, devletin kuruluş döneminde başkent Bursa'da gerçekleştirilmiştir. İlk zamanlarda Bursa'da hem Müslüman hem de gayrimüslim mahalle sayısı azdır. Daha sonra bu sayı artmıştır. 18. yüzyıl tereke kayıtlarına bakıldığında 442 gayrimüslimin toplam 46 mahallede yaşamını sürdürdüğü görülmüştür ⁴⁵. Terekesi kaydedilmeyenlerde düşünüldüğünde sayı daha da artmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler genellikle Müslümanlardan ayrı mahallelere yaşasalar da ⁴⁶ Müslümanlarla birlikte iç içe

³⁸ Karataş, "Osmanlı Devleti'nde", 269.

³⁹Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a*, 31.

⁴⁰ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkları Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 13(13) (2002): 21-22.

⁴¹ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev. Işık Ergüden), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001), 55-56.

⁴² İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1) (2009): 232.

⁴³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1998), 165-166.

⁴⁴ Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde", 232.

⁴⁵ Ali İ. Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(2) (2007): 128.

⁴⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat 2007), 305-311.

yaşadıkları mahalleler de mevcuttur ⁴⁷. Mahallelerde aileler de genellikle birbirleriyle akrabadır ve insanlar mahallelerini kendileri denetleyip korudukları için onlar için çıkmaz sokaklar önemlidir ⁴⁸. Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinden yer alarak nüfus olarak yaşadıkları mahallenin çoğunluğunu oluşturmaları ise mahalle nüfusunun çoğunluğunu ele geçirme riskini ortaya çıkarmış ve dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Bu olay varlıklı zimmî ailelerin ev almaları veya Müslüman ailelerin para karşılığında evlerini satmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Müslümanlar aleyhine oluşan bu durum Müslümanlar tarafından önemsenerek yetkililerden bu gidişatın önlenmesi talep edilmiştir ⁴⁹. Bu duruma İstanbul'dan bir örnek verilecek olursa; 1774 yılında Bebek halkı, semtlerindeki gayrimüslimlerin artışından dolayı camilerinin kapatılması endişesine kapılmış ve bu durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Dîvân-ı Hümâyun'da bu evlerin Müslümanlara satılmasını istemiştir. Hatta aynı şikâyet ve karar Kartal ve Tophane için de alınmıştır ⁵⁰.

Osmanlı'da mahalleler, bir cami etrafında oluşmakta olup mahallelerde genellikle fırın, çabuk bozulabilecek yiyecekler satan dükkânlar ve sosyalleşme yerleri olarak görülen hamamlar bulunmuştur. Ayrıca mahallelerde bir de seyyar satıcılar bulunmuştur ki bunlar mahallelerin dışa kapalı yaşam şekline karşı yardımcı olmuşlardır ⁵¹. Çeşitli cemaat gruplarının bir arada yaşadığı mahallelerde insanlar arasında pek çok karşılaşma ve kaynaşma söz konusu olmuştur. Bu karma nüfuslu mahalleler de hep alttan alta bir iş birliğinin varlığı ifade edilmiştir. Karma nüfuslu mahallelerde insanlar arasındaki bu iş birliği; bayramlarda, hac yolculukları ve karnavallarda görölmüş olup aynı yaşam tarzı, aynı gelenek veya aynı dili kullanmaktan kaynaklandığı düşünölmüştür. Ayrıca dil ayrılığına son veren müziğin de farklı cemaatlere mensup kişilerde oluşturduğu his bu birliktelikte etkili olmuştur ⁵².

Osmanlı Devleti'nde zimmîlerinin evlerinin Müslümanların evlerinden farklı olmasının gerekliliği savunulmuş, hatta bu konuya dair fermanlar

⁴⁷ Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar", 123.

⁴⁸ Faroğı, *Osmanlı Kültürü*, 165-166.

⁴⁹ Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar", 131-132.

⁵⁰ M. Pınar Emiraliöğü, "Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". *Kebikeç* 10 (2000): 79-80.

⁵¹ Faroğı, *Osmanlı Kültürü*, 167.

⁵² Paul Dumont ve François Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (İstanbul: İletişim Yayınevi 2000), 15.

yayınlanmıştır. Örneğin; 1724 tarihindeki bir fermenda Müslümanların evlerinin zimmîlerinkinden daha yüksek yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca III. Selim, zimmî evlerinin siyaha boyanarak Müslüman evlerinden ayırt edilmesi hususunda dikkat edilmesini istemiştir⁵³. Gayrimüslim evlerinin Müslümanlarınkinden kısa olması konusundaki fetvaların temelinde Müslüman toplumda en yüksek noktanın camii olmasının gerekliliği yatmaktadır. Evlerin renklerinin farklı olması da sosyal farklılığı fark ettirip, gayrimüslimlere alt düzeyde olduklarını göstermektedir⁵⁴.

Millet sistemi ile yönetilen gayrimüslim cemaatlerin aile yapılarıyla Türk aile yapısı arasında ise çok fazla bir farklılık görülmemiştir. Örneğin; ırz ve namus konuları bir Ermeni ailesinde de bir Türk ailesinde de aynı derecede önemlidir. Büyük oranda Rum Ortodoks ve Musevi ailelerinde de bu durum farklı olmamış olup farklı milletten bir ailenin yaşam tarzında bir ayırım söz konusu ise bunun din farklılığından değil de farklı kültür ve yaşamdan ileri geldiği savunulmuştur⁵⁵.

Osmanlıda kılık kıyafet hususuna bakıldığında; insanların giyiminde meslek, sanat, din ve mezheplerine göre farklılıklar görülmüş olup bununla ilgili kanunlar söz konusu olup herkes o kanunlara göre giyinmiştir.⁵⁶ Örneğin; Müslümanlar sarı, gayrimüslimler ise siyah ve mor pabuç giymişler, Müslümanlar sarık, gayrimüslimler ise külah ve takke giymişlerdir⁵⁷. 19. yüzyılda Osmanlıda cemaatler; elbise, başlık, ayakkabı ve kıyafetler bakımından birbirinden ayrılmıştır. Ancak II. Mahmut tarafından başlatılan kılık-kıyafet reformları sonucunda bu ayırt edici uygulamalar bırakılmaya başlamış olup 1851'den sonra özellikle de başlıklarda bu değişim görülmüştür. Türkler ve Türkiye'nin Müslüman olmayan tüm uyrukları siyah ipek bir püskülü olan kırmızı fes giymiş, bu fes bir reaya simgesi olarak görülmüştür. Kırmızının farklı tonları da olan ve şekli bardağa benzeyen bu fes yatağa girene kadar çıkarılmamış, yatağa girildiğinde ise eski usul beyaz pamuklu takke kullanılmıştır. Sarığın yerini fesin veya terlik ve pabucun yerini ayakkabının

⁵³ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 27.

⁵⁴ Emiralioğlu, "Osmanlı'da Müslim", 78.

⁵⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat*, 23.

⁵⁶ Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyet*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları 2010), 100.

⁵⁷ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, (Sentez Yayıncılık 2013), 123.

alması kolay olmamakla birlikte⁵⁸ 19.yüzyılda kılık-kıyafet konusunda Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk'ü ayıran bir özellik görülmemiştir ⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim unsurun ekonomik yaşamına bakıldığında; Hristiyan ve Yahudiler ticaret ve zanaat işleriyle uğraşırken, Müslümanlar daha çok tarım işleri ile uğraşmışlardır. Ancak Şam'ın imalat işlerinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler birlikte çalışmış olup tekstil sektöründe de birçok Hristiyan, Sünni ve Şii halk, ipekli-pamuklu kumaşları birlikte dokumuşlardır. Ayrıca Quataert'e göre 19. yüzyılda Bosna'da sanayi şirketi olan Müslümanlar, Katoliklerden daha fazla olup en az payda Ortodokslarıdır. Bunlardan anlaşılmaktadır ki Osmanlıda dinlere göre mesleki bir ayırım söz konusu değildir⁶⁰. Gayrimüslimler her sahada hatta padişah doktorları olarak da görev yapabilmişlerdir. Tıp mesleğinde görev alan kişiler de her türlü vergiden muaf olmuşlardır ⁶¹.

19. yüzyıl boyunca İstanbul en büyük ithalat, İzmir ise en büyük ihracat limanı konumunda olup dış ticareti ellerinde bulunduran kesim, Avrupalı tüccarlar ve Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslim azınlıklar (Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar) olmuştur. Osmanlı liman kentlerine yerleşen Avrupalı tüccarlar dış ticareti, kurdukları aile şirketleri ve ticaret evleri ile sağlamışlardır. Gayrimüslim tüccarlar da ticari deneyimleri, öğrendikleri gelenek ve göreneklerle Avrupalılar için önem arz etmişlerdir ⁶². Kefalet defterlerinde isimleri geçen İstanbul esnafı, çoğu zaman esnaf isimleri ile birlikte kaydedildikleri için kişilerin Müslüman, Ermeni, Rum veya Yahudi mi olduğu görülmekte olduğundan, tüm iş kollarında çalışan esnafın dinlerine göre demografik dağılımı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Ancak bazen sur içi bölgelerde aynı işe mensup kişilerin isimleri zikredilmemiş olup toplam sayının verilmediği görülmüştür. İsimler verildiğinde kişinin Müslüman veya Yahudi olduğu hatasız bilinmektedir ancak

⁵⁸ Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013), 192.

⁵⁹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 67.

⁶⁰ Namık Turan, "Tefrik'ten İttihad'a: Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimler'in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 58(1) (2008): 15.

⁶¹ Kazıcı, *İslam Kültürü*, 100.

⁶² Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 21.

bazı Ermeni ve Rumların ortak Hristiyan isimleri kullanmaları bir hata yapma ihtimalini ortaya koymuştur ⁶³.

İstanbul

Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerde camii ve mescide yakın yerler ve 1581 yılında Eyüp Sultan Türbesi civarı hariç istedikleri yerlere yerleşmelerine izin verilen gayrimüslimler,⁶⁴ 18. yüzyılda İstanbul'da genellikle; Fener, Balat ve Kumkapı da yaşamışlardır ⁶⁵. Batılı seyyah Miss Julia Pardoe, 18. yüzyıl notlarında Pera'nın (Beyoğlu) da yabancıların yaşadığı yerleşim yerlerinden olduğunu belirtmiştir ⁶⁶. 19.yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da ki gayrimüslimlerin oturdukları yerler; Galata ve Pera arası olmuştur ⁶⁷. Bu dönemde ruhban sınıfı, yüksek kültür düzeyinde olan Rumlar ve Ermeniler gelişim gösterirken, bağnaz ve gerici hahamların yönetiminde olan Yahudiler geri kalmıştır ⁶⁸. 19.yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da bir mahalledeki hane sayısı en az 30-40 kadar olmuştur. 19.yüzyıldan itibaren de kişi sayısına itibar edilmiş ve kişi sayısı 1000 olarak belirlenmiştir ⁶⁹.

20. yüzyıl başlarında; İstanbul'da Kumkapı'dan başlayarak Yenikapı⁷⁰, Samatya⁷¹ ve Yedikule'ye kadar sahil boyunca Rum evleri olmasına rağmen genellikle buralarda Ermeni mahalleleri yer almıştır. Cibali kapısından başlayıp sahil yolu boyunca Balat'a kadar olan yerlerde Rumlar, Balat'tan Eyüp'e kadar olan yerde Museviler, Beyoğlu civarında Hristiyanlar ve Avrupalılar bulunmuştur ⁷². Ayrıca Ortaköy'de, Musevi ve Ermeni evleri, Rumeli hisarının yukarı kısımlarında da yine kısmen Ermeni evleri, Boyacı köyün tepelerine doğru Rum

⁶³ Fatmagül Demirel, *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2012), 16.

⁶⁴ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 26.

⁶⁵ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 26.

⁶⁶ Miss Julia Pardoe, *18.Yüzyılda İstanbul*, (Çev. Bedriye Şanda), (İstanbul: İnkılap Kitabevi 1997), 26.

⁶⁷ İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, (İstanbul: Truva Yayınları 2004), 178.

⁶⁸ Pinelopi Stathis, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (Çev. Foti Benlisoy), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2013), 81.

⁶⁹ Mehmet Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu I: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (İstanbul 29 Mayıs-1 Haziran 2013), 287.

⁷⁰ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 178.

⁷¹ Turan, "Tefrik'ten İttihad'a", 13.

⁷² Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 178-179.

aileleri, Tarabya ve Büyükdere’de ise hem Rum hem de Ermeni ileri gelenleri bulunmaktadır. İstanbul’un Anadolu yakasında ise Kuzguncuk ve Çengelköy’de az miktarda Rum bulunup, genellikle buralara Musevilerin yerleştiği görölmektedir. Ayrıca Kadıköy de de zaman içinde Hristiyan nüfus artmış olup Adalarda da yerleşim çok az olmasına rağmen Hristiyanların yerleşimi görölmüştür ⁷³.

İzmir

İstanbul’dan sonra gelen önemli kentlerden biri olan İzmir’deki gayrimüslimlere bakıldığında; 18.yüzyılda İzmir’in gayrimüslim unsurunu Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenler oluşturmuştur ⁷⁴. Buradaki halk; geçici olarak kente gelenler, limana yanaşmış Avrupalı ya da Osmanlı Tayfa, kaptan, seyyahlar, tüccarlar, zanaatçılar ve işçiler olmuştur ⁷⁵. Gayrimüslimler için İzmir; dünya görüşü, yaşam tarzı ve dinsel inançların farklı olmasına ve salgın hastalık, deprem ve yangınlara rağmen yaşamak istedikleri bir kent olarak görölmüştür. Ayrıca burası onlar için ticari etkinliklere verilen ayrıcalıkların arttırılarak ve dış görünüm olarak sakin bir yaşam sürme olanaklarıyla cazibe merkezi haline getirilmiştir. İzmir’de yaşayan gayrimüslimler, sosyal olarak birbirlerine yakınlaşmış ve evlilik yoluyla da iyice birbiriyle kaynaşmış olduğu için buradaki köklü ailelerin hangi milletten olduklarını bulmak epeyce güçleşmiştir ⁷⁶. 18. yüzyılda hem ihracat hem de ithalat merkezi olan İzmir’de, İngiliz yünlülere ve diğer mamullerin Anadolu’ya ulaştırılması sağlanmuştur. Tiftik kumaşlar ve pamuklular burada dokunmuş olup basma tekelinesi de Ermenilerin elinde olmuştur. Ayrıca İzmir’e, tarımdaki emek sorununu çözmek adına Ege adalarından ve Mora’dan Rum nüfus getirtilmiş, böylece liman kentlerinin önemi daha da çok arttırılmıştır. 18.yüzyılın sonlarına doğru İzmir’in nüfusu 100.000 iken Ayvalık’ın ki 30.000 olmuş ve burası adeta bir Rum kenti haline gelmiştir ⁷⁷. 18.yüzyıl sonu ve 19.yüzyılın ilk yarısına kadar ki dönem Avrupa ülkelerinin ve İzmir yaşayanlarının bir dönemeci olmuştur. Kent büyütölerek

⁷³ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, 179.

⁷⁴ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, (İstanbul: Literatür Yayınları 2000), 18.

⁷⁵ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda*, 213.

⁷⁶ Beyru, *19. Yüzyılda*, 21.

⁷⁷ İlhan Tekeli, “Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü”, *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu şahin), (İstanbul 1992), 128.

halka birtakım özgürlükler getirilmiş ve burada yaşayan cemaatlerin uymak zorunda olduğu kurallar esnekleştirilmiştir ⁷⁸.

İzmir mahalleleri her cemaatin birbirinden ayrı yaşadığı dört mahalleye ayrılmıştır. Bunlardan Avrupalı mahallesi, deniz kıyısı boyunca yer alıp "Frenkler sokağı" olarak isimlendirilmiştir. Burada kıyı boyunca her evin küçük sandallarının yanaştığı iskeleler vardır. Rum ve Ermeni mahalleleri de hemen buranın yanındadır. Ayrıca kentin yüksek kesimlerinde kale ve Türk mezarlıkları olup çevresinde ise Türk ve Yahudi mahalleleri bulunmaktadır ⁷⁹.

19. yüzyılda nüfusu artan İzmir'de, yüzyılın sonuna doğru 250.000 kişi yaşamaktadır. Buradaki Rumlar ile Türk'lerin sayısı hemen hemen eşit olup Fransız, Ermeni ve Yahudiler de bulunmaktadır ⁸⁰. 19.y da birbirinden kopuk bir yaşam sürdüren çeşitli toplumlardan oluşan, mozaik kent görünümündeki İzmir'de, alışkanlıkların ve geleneklerin ortaklığı söz konusu olmamıştır. Türkler ve Museviler sosyal yaşantılarında bu yüzyılın ortalarına kadar diğer topluluklardan ayrı kalmıştır. Ancak batı tarzı yaşam sürdüren Levantenler, Rumlar ve Ermeniler arasında bazı benzerlikler ve ortak alanlar görülmüştür. Ayrıca Ortodoks Rumlarla Katolik Levantenler arasında dostça olmayan ilişkilerde görülmüştür. Rumlarla Museviler ise daha da soğuk ilişkiler sergilemişlerdir. Örneğin dini bayram günlerinde Rum mahallesinden bir Musevi'nin geçmesinin riskli olduğu pek çok gezi yazılarında bahsedilmiştir. Ayrıca İzmir'de yaşayan yabancıların burada dinsiz diye damgalanmak korkusuyla daha fazla dinlerine bağlılık gösterdikleri ve dini ayinlerine sadakatle bağlı oldukları ifade edilmiştir ⁸¹.

İzmir'de yaşayan gayrimüslimlerin yılbaşı haftaları dikkat çekici olup bu dönem ziyaretlerin çok yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olmuş ve bu ziyaretlerde kurulan sofraların son derece seçkin ve zengin olduğu görülmüştür. Hatta düzenlenen balolarda eğlence evlerden sokaklara taşmıştır ⁸². İzmir'e gelen yabancılar kadar İzmir'e yerleşmiş Levantenler içinde en eğlenceli günler karnaval dönemleri olmuştur. Konserler, balolar ve tiyatro gösterilerinin olduğu

⁷⁸ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 213.

⁷⁹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 215.

⁸⁰ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 197-198.

⁸¹ Beyru, 19. Yüzyılda,145-147.

⁸² Beyru, 19. Yüzyılda,147-148.

karnavallarda Fransızların konukseverliliği ve İzmir'lilerin içtenliği bu eğlenceleri daha da cazip kılmıştır ⁸³.

20. yüzyılın başında İzmir'in nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmuş olup Rum, Yahudi ve Ermeni gibi gayrimüslim unsurlar da nüfus içindeki konumlarını korumuşlardır ⁸⁴. 20. yüzyıldan önce İzmir'de çıkan yangınların dengesiz kişiler tarafından çıkartıldığına inanılıp; Hristiyan Ermeni, Ortodoks Rum, Yahudi ve Müslüman tüm İzmirli birliktedir. Yangınlarla mücadele ederken, 20. yüzyıl başlarında bu durum değişmiştir. 20. yüzyılda İzmir'de yangını çıkaran kişinin bir Ermeni mi, Yahudi mi, Türk mü, Fransız veya İngiliz mi olup olmadığı hususunda kafalarda soru belirmeye başlamıştır. Yani artık İzmir'deki gayrimüslim kesim birbirlerini dışlayan ve aralarında husumet olan milletlerin unsurları olarak görülmüşlerdir ⁸⁵.

Selanik

Osmanlı tarihinde önemli bir liman kenti olan Selanik'e bakıldığında; Rum, Yahudi, Ulah, Dönme, Makedon vb. milletlerin bulunduğu renkli bir yerleşim yeridir ⁸⁶. Osmanlı Devleti'nin bir çok şehri gibi etnik olarak çok çeşitli nüfus yapısına sahip olan Selanik'te, gün boyu çalışkan ve karışık bir kalabalık Yalı Kapu'nun hemen yakınındaki tüccarların olduğu sokakta koşuşturmuşlardır. Burada şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Sefarad Yahudileri ile birlikte Ortodoks Rumları, Müslüman Türkleri, Dönmeler, Sırplar, Bulgarlar, Gregoryen Ermenileri, Arnavutlar ve Çingeneleri görmekteyiz ⁸⁷. 19.yüzyılda Yahudiler Selanik nüfusunun yarısını oluşturmuş olup onların burada kendi mahalleleri bulunmaktadır. Bu mahalleler Vardar caddesinin (Egnatia caddesi) güneyinde konumlanmıştır. Ayrıca burada küçük Frenk kolonisi mahallesi, iki Rum mahallesi (Kızlar Manastırı mahallesi ve Metropolit mahallesi) ve Müslümanların oturduğu iki mahalle (Burmali Camii ve Timurtaş) de bulunmaktadır ⁸⁸. Selanik'te halk etnik ve dini kökenlerine göre cemaat olarak örgütlenmiştir. Selanik kenti kendi içinde çok bölümlü bir mekân yapısına sahip

⁸³ Beyru, 19. Yüzyılda,149.

⁸⁴ Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir,1908-1918", *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu şahin), (İstanbul 1992): 219.

⁸⁵ Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)*, (Çev. Sermet Yalçın), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000), 149-150.

⁸⁶ Haluk Dursun, *Osmanlı Coğrafiyasına Yolculuk*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2007), 18.

⁸⁷ Anastasiadou, *Tanzimat Çağında*, 55.

⁸⁸ Anastasiadou, *Tanzimat Çağında*, 56.

olmuş, her mahallesindeki akrabalık ilişkileri, özel yönetim malları, gelir ve giderleri ile gerçek bir toplumsal bir cemaati oluşturmuştur. 19.yüzyılın ortalarından itibaren Selanik'te ekonomiyi etkin olarak yürüten Yahudiler, komisyoncu veya perakendeci tüccar olarak burada çalışmışlardır. Rumlar ise perakende ticaret yapmış olup bir de Avrupa ile ticarete etkin olan Frenkler bulunmuştur ⁸⁹. Avrupa'dan alınan reform yenilikleri Selanik'te 1869'dan sonra hissedilmektedir ⁹⁰. Ayrıca Selanik çeşitli etnik yapısından dolayı 1869-1871 yılları arasında Türkçe, Yunanca, Ladino ve Bulgarca olarak dört dilde yayımlanan resmi vilayet gazetesine sahiptir. Selanik 19. yüzyılın sonuna kadar üç büyük cemaate yönelik üç gazete çıkartmıştır ⁹¹. Bu gazetelerden her birinin ele aldığı konular ve takındığı tavır birbirinden farklı olmuştur. Bunlar; 1873'te Türkçe olan Zaman, Mayıs 1875'te Yunanca olan Hermes ve Kasım 1875'te Judeo-İspanyolca olan La Epoca olmuştur. Yunanca Hermes, 1881-1891'de bu başlıkla, 1881-1895 yılları arasında da Phare de la Macedoine adıyla çıkmıştır. Zaman gazetesi Yunanistan da bulunamamıştır (İngiltere Konsoloslğunun yazışmalarındaki bir örnek dışında). La Epoca gazetesinin ise evrensel İsrail birliği arşivlerinde 1878-1894 yılları arasını kapsayan koleksiyonu olsa da bu koleksiyon araştırılıp ortaya çıkarılmamıştır. Her gazetenin değindiği konular, bilgilendirmede kullandığı metotlar ve takındığı ideolojik tavır, her ırk-din grubunun o çağa ait görüş ve tutumlarının değerlendirilmesinde önemli kaynakları teşkil etmiştir. Örneğin; Yunanlıların gazetesi olan Hermes'te halka iktisadi teşebbüslere girişmeyin denmiş ancak okul müsamereleleri, tiyatro gibi düzenlemelere bütün cemaatlerin katılması gerektiği vurgulanmıştır ⁹². Ayrıca yine bu gazete de karşılıklı olarak cemaat hastanelerinin ziyaret edildiği aktarılarak, Selanik'te İsrail kız okulunun düzenlediği müsamerede İbranice, Türkçe, Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca şiirler okunduğu aktarılmıştır ⁹³.

19.yüzyılın sonlarına gelindiğinde; Selaniklilerin büyük çoğunluğunu yine Yahudiler oluşturuyorken, Müslüman kesim ikinci sırada, daha sonra ise Rum, Eksarhistler vd. gelmiştir. Osmanlı Devleti 1912 yılında Selanik'i kaybetmesi ile

⁸⁹ Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(24) (2012): 40-41.

⁹⁰ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 147-148.

⁹¹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 149.

⁹² Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 149-152.

⁹³ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 156.

en önemli üçüncü limanı ve Avrupa'da ki tek limanını kaybetmiştir ⁹⁴. 20.yüzyılda yapılan nüfus sayımına göre kentte; 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunan, 6263 Bulgar ve 4363 vd. yaşadığı saptanmıştır ⁹⁵.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde millet sistemiyle yönetilen gayrimüslimler, Osmanlı'nın klasik döneminde islam hukukuna dayanan zimmet antlaşmasıyla İslam güvencesinden faydalanmışlardır. Ancak Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlerin statülerinde değişimler yapılmış olup Islahat Fermanı ile de değişimler devam etmiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ise gayrimüslim hakları açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çünkü Osmanlı yönetiminde bil fiil yer almaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından da istifade eden gayrimüslimler, parlamento ve siyasi partilerde temsil edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki gayrimüslim ve müslüman halkta; evler, kılık kıyafetler vb. özelliklerde farklılıklar olması gerektiği savunulurken, 19. yüzyıla gelindiğinde kılık-kıyafet konusunda Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk'ü ayıran bir özellik görülmemiştir. Gayrimüslimler, milletler arasında mesleki bir ayırımın da olmadığı Osmanlı topraklarında her sahada çalışabilmişlerdir.

Osmalı Devleti'nde gayrimüslim halkın, ticaretle uğraştıkları için liman kentler olan İstanbul, İzmir ve Selanik'te yaşamayı daha çok tercih ettiği ve 18. yy'da sosyal olarak birbirlerine yakın ve de kaynaşmış olduğu görülmektedir. Gayrimüslimler bu şehirlerde Türklerle ayrı ayrı mahallelerde yaşadıkları gibi karma nüfuslu mahalleler de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu karma nüfuslu mahalleler de hep alttan alta bir iş birliğinin varlığı ifade edilmiştir. Karma nüfuslu mahallelerde insanlar arasındaki bu iş birliği; daha çok bayramlarda, hac yolculukları ve karnavallarda görülmüş ve bunun aynı yaşam tarzı, aynı gelenek veya aynı dili kullanmaktan kaynaklandığı düşünülmüştür. Ancak daha sonra aralarında kopukluk olduğu görülen gayrimüslim halk; İstanbul, İzmir ve Selanik'te etnik ve dini kökenlerine göre cemaat olarak örgütlenmiş olup bu

⁹⁴ Yıldız, "20. Yüzyıl", 44.

⁹⁵ Anastassiadou, *Tanzimat Çağında*, 90.

şehirler onlar için ticari etkinliklerini rahatça yapabilecekleri, dış görünüm olarak sakin ve yaşamak istedikleri kentler olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aktel, M. (1998). "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3(3), 177-184.
- Anastasiadou, M. (2001). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arıkan, Z. (1992). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir,1908-1918". *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu Şahin). İstanbul.
- Bebiroğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, İstanbul: Kişisel Yayınlar.
- Beyru, R. (2000). *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Canatar, M. (29 Mayıs-1 Haziran 2013). 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler. *Osmanlı İstanbulu I: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*. İstanbul.
- Cox, S. S. (2013). *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demirağ, Y. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkları Sosyal ve Ekonomik Durumları". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 13(13), 15-33.
- Demirel, F. G. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dursun, H. (2007). *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)*. (Çev. Sermet Yalçın). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Emirlioğlu, M. P. (2000). "Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". *Kebikeç* (10), 75-88.
- Ercan, Y. (2006). "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20(20), 1-15.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul.
- Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul.
- Georgon F., Dumont, P. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Güler, A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karataş, A.İ. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15(1), 267-284.
- Karataş, A.İ. (2007). "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(2),123-154.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (2010). *İslam Kültürü ve Medeniyet*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Mektupları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 31(51), 93-124.
- Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26(1), 251-272.
- Kıvrım, İ. (2009). "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1), 231-255.
- Konan, B. (2015). "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64(1), 171-194.
- Kurt, A. (2013). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Sentez Yayıncılık.

- Kurtaran, U. (2011). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (8), 57-71.
- Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özer, İ. (2004). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Pardoe, J. (1997). *18.Yüzyılda İstanbul*. (Çev. Bedriye Şanda). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Stathis, P. (2003). *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. (Çev. Foti Benlisoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1992). "Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü". *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu Şahin). İstanbul.
- Turan, N. S. (2008). "Tefrik'ten İttihad'a: Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimler'in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 58(1), 1-43.
- Yetim, F. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (18), 71-84.
- Yıldız, Ö. (2012). "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(24), 27-46.